

תולדות המחבר זיע"א.

1234567

1234567

יש דמויות שאורן מבהיק לבני דורן, וזיון מועם והולך עם חלוף תקופה, שהם "דברים לדור" אך לא לדורות. יש שמרחק הזמן מקנה לאישיותם הוד של גדלות, שבני הדור בו חיו והסביבה הקרובה או הרחוקה לא הרגישו בקיומה. יש שהעמידו תלמידים הרבה. יש שעשו ספרים גדולים. אך, יש מצניעי לכת בחייהם, שאורם ושמעם יוצאים למרחוק - בספריהם ובמעשיהם כאחד - לאחר הסתלקותם. בבחינת "גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם" (א).

כזה - אחד ומיוחד - היה החסיד האמיתי המקובל האלהי מוהר"ר אלכסנדר זיסקינד, במו' משה זצ"ל מק"ק הורודנא שבליטא. בצניעות ובהשקט ניהל חייו, רוויי סערת-קדש פנימית של עבודת ה', בתוככי תקופה גדולה ומסוערת, בה פעמו בעולם-היהדות זרמים גדולים, זרמי החסידות והמוסר. הוא היה נערץ ע"י גדולי שתי השיטות ושתי התנועות (ב). והעמיד מהם תלמידים הרבה אחר הסתלקותו. טוב-שמעו יצא למרחוק בספריו שזכה להוציא לאור בסוף ימיו שעשו לו שם כאחד הגדולים. הוא היה רבם של יחידים בעבודת ה', לפוסק דגול בחסידות, למאור בתורת המוסר, לעינים בתורת הקבלה (ג). הרבה קבעו שיעורים בספרו

1234567

- א. חולין ז, ב'.
- ב. לפי הספר "גדולת הצדיקים", נסע רבי אהרן הגדול מקרלין זיע"א להורודנא, על מנת לקרב לחסידות את בעל יסו"ה, ששמעו יצא למרחקים כצדיק מופלא.
- היה רבי אהרן משוחח בפני רבנו על רום המעלות ששיג בחצרו של המגיד הקדוש ממעזריטש. שמע רבי אלכסנדר זיסקינד כך, ונתלווה אליו מעזריטש.
- בסעודת ליל שבת, היה המגיד מספר דברי חול. רבנו מיסב היה במחיצתו, מיצר ודואג על שעלה בחבלו לשמוע דברי חול בשבת קודש. מאין ברירה, התנחם במחשבה כי למחר, בצפרא דשבתא, ישמיע הרבי דברי תורה.
- מה רבה היתה עגמת נפשו, בראותו כי הצדיק ממשיך ומדבר גם בסעודה השניה דברי חולין. ניסה רבנו לדון לכף זכות ולצפות לשמוע דברי אורייתא בעת רעוא דרעוין.
- מפח נפש עלה בחבלו של בעל ה"יסוד", כאשר גם בסעודה השלישית המשיך המגיד להשיח דברי חולין. כאן לא יכול היה היסו"ה להבליג. מרוב צער, שאג מנהמת לבו, כי אין הוא יכול עוד לסבול, לשמוע דברים בטלים, בפרט סעודה קדושה זו.
- מיד במוצאי שבת, נסע משם בעל יסו"ה במהירות, בלא ברכת פרידה מהמגיד.
- לכאבו ולצערו של רבי אהרן הגדול לא היה גבול. תינה הצדיק תעוקתו בפני רבו המגיד. כה רבות עמלתי, להביא הנה את הצדיק בעל יסו"ה ומפני מה ריחקו כך הרבי, בדברו דברי חול, עד שנסע משם האורח בלב כבד.
- ויען המגיד הגדול, כי במכוון עשה כן. רואה היה כי צדיק תמים הוא רבי אלכסנדר זיסקינד וקשה לשנותו לדרך אחרת בעבודת השי"ת. ממנו לא יקח מאומה ואף עלול הוא חלילה לאבד את שלו.
- ג. ראה להלן: ספריו - על ספרו "קרני אור" - פירוש לספר הזהר.

הגדול (ד). יחידי סגולה קבלו על עצמם למלא בדייקנות אחרי הוראותיו בצוואתו – צוואת מלאך לבני אדם. כך זכה הוא להמנות בין אותם גדולי ישראל ששם ספרם – זכרם, ולהקרא בפי כל: "בעל יסוד ושורש העבודה".

ראוי המחבר הגדול זיע"א, וספרו הנפלא, לחבור מיוחד. כמבוא למהדורה זו רשמנו רק ראשי פרקים, המעלים אך מעט מן המעט מאישיותו, תולדותיו, שיטתו וספריו. שהרי לפני המעיין בספר עולה ונצבת דמות רבת-אורות של אישיות שלמה, שכל המוסיף בתאריה אינו אלא גורע, ומן הראוי לדרוש ולחקור וללמוד בתולדותיה – עטורות רזי אגדות-עם ומסתורין של קדושה.

תולדותיו

לא הרבה נשתייר בידינו בכתובים על תולדותיו של צדיק זה. כמה דברים למדנו מן הכתובים וכמה שמענו וקבלנו מפי זקנים שבדור, הממשיכים דרכו של בעל ה"יסוד". ועוסקים באמונה, ביחידות ובחבורות בלמוד ספרו רבי הערך וההשפעה לדורות רבים, בתפוצות ישראל ובישראל.

כמה מאמרים קצרים נדפסו על תולדות המחבר זיע"א (ה), כולם מסתייעים במקורות הבאים: ספר "עיר גבורים" לרש"א פרידנשטין, על קורות הורודנא (ו) וספר "הילל בן שחר" (ז), שבו הובא הספרו של הרב ר' הלל מקובנא על המחבר זיע"א (ח).

תאריך לידתו המדויק לא ידוע, אך אפשר להסיק מדברי ההספד עליו – "ואם יתחמץ לבב אנוש לאמר אם כן נהג צדקה בגופו כל ימיו למה לא אהני מעשיו לפדות ממר המות ולהגיע לימי זקנה עכ"פ" – שבשנת תקנ"ד, בה נסתלק מן

ד. כמה מגדולי ישראל שבדורות האחרונים קבעו שיעורים בחבורות בספרו. מהם ידוע הצדיק מוהר"ר נחום מהורודנא זיע"א (עי' עליו להלן) שלמד בחבורה ספר קדוש זה, וממנו קיבל מרן בעל ה"חפץ חיים" זיע"א, שיסד אף הוא – עוד בטרם יצא שמעו בכל תפוצות ישראל – חבורה ללמוד ספר ה"יסוד". מסורת נהדרת זו נמשכת בישראל עד היום הזה. יש להזכיר כאן מש"כ המחבר בסוף הצוואה להח"ק: "גם מכל לומדי התורה"ק אף מי שלא קבל מעולם דבר מה מחבורי, בקשתי היא במאד מאד שיקבעו בו שיעור למוד כל יום, ומבטיח אני אותם שאהיה מליץ טוב בתמידות בעדם בעולם העליון ולהשומע יונעם".

ה. ראה ביחוד: צוואותיו בהוצאת רא"ל מילר, וילנא תרפ"ט, ובהקדמתו שם; "שם הגדולים החדש" (מערכת גדולים ומערכת ספרים); "כנסת ישראל" לרש"י פין, ווארשא תמ"ז; "תולדות הפוסקים" לש.מ. חאנעס, בערכו; מאמר נכדו יוסף קלזנר: "ר' אלכסנדר זיסקינד החסיד בין המתנגדים", וכן באנציקלופדיות העבריות והלועזיות העוסקות בתולדות גדולי ישראל.

ו. וילנא תר"מ, ע"ש עמ' 62-63 ו 75, בו נדפסו גם נוסחי המצבות שלו ושל בנו הרב הגדול החסיד מהור"ר אריה זצ"ל, והובאו להלן.

ז. נדפס בביאליסטוק שנת תקס"ד: עשרים וששה דרושים. ע"ש עמ' ה': "הספד חכם ונשיא – הספיידא על האדם הגדול כבוד הרב המפורסם בדורו מוהר"ר שמשון אב"ד דק"ק קינגשבורג וכבוד הרב החסיד מוה"ר זיסקינד מק"ק הוראדני, שנאספו אל עמם בפרק אחד". המחבר: אחד מגדולי דרשני הדור ההוא "הרב הישיש המפורסם מוהר"ר הילל מקאוני באאמ" זאב ואלף זלה"ה, מ"מ ומ"ץ דק"ק ראצקי". מענין לציין שבספר זה נדפס גם הספד על הגר"א מוילנא זיע"א.

ח. ראה להלן, קטעים ממנו.

העולם, ביום י"ח אדר ב', היה פחות מבן ששים שנה. וכך יש לשער שנולד בסוף המאה החמישית לאלף הששי לבריאת העולם, קרוב לזמן לידתו של הגר"א מוילנא זיע"א. גם מקום לידתו לא ידוע בברור, אם כי יש להניח שנולד בראזנאי (ט) ואח"כ קבע מקומו בהורודנא.

בין רבותיו בנגלה ובנסתר, ידוע מורו ורבו הגאון המפורסם המקובל האלהי כקש"ת מוהר"ר אריה ליב זצ"ל, אב"ד דק"ק קניגסברג (י), שחידושים ממנו נכללו בספרו הגדול על תורת הקבלה "קרני אור", פירוש לספר הזהר (יא).

אחר החוקרים (יב), מכנה אותו בתואר "מ"ץ בעיר הוראדנא?" בסימן שאלה. דעה זו, כאלו שימש ברבנות בעירו, כפי הנראה אין לה על מה לסמוך. ודאי, שהיה נחשב כגדול בעירו, אך מסתבר כי לא רצה לשמש ברבנות, כך משתמע קצת מלשון צוואתו (יג), וכך נשתמרה המסורת במשפחתו.

מעולם לא נשק לאחד מבניו ואף לא לקח אותם בקטנותם על זרועותיו ולא שח עמם שיחה בטלה (יד). היו לו בנים רבים אך לא זכה לגדלם (טו), וכפי הנראה נפטרו בגיל צעיר ר"ל. שני בנים שהבריו הוא מזכיר בצוואתו, בדבריו על כוונותיו בתפילת שמונה עשרה: "ובברכה שניה בתיבות ורופא חולים, בניי אהוביי, היודע ועד הוא יעיד עלי שנתתי לו ית"ש ויתעלה הודאה עצומה במחשבותי בתיבות אלו על ששלח רפואה שלמה, לכם, היינו אתה בני משה שנצרכת מאד לרפואה בעת ג' שנים אחר החתונה שלך שריפא אותך בביתי ר' עובדיה מק"ק שטוצין בעז"ה, ואתה בני אריה ג"כ שנצרכת מאד לרפואה מן השמים בעת שבאתי מן הדפוס עם חבורי, שהיית שוכב על ערש דווי בבית ר' יהודה חייט והיית בסכנה גדולה אז כפשע בינך ובין המוות, שהיית יאוש בעיני רוב בני העיר ושלח לך השי"ת ברחמיו הגדולים רפואה שלמה" (טז).

בנו הרב ר' אריה זצ"ל, נזכר בספרי רושמי תולדות הורודנא (יז). מנוסח מצבתו (יח) משתמע שהמשיך למלא מקום אביו, בהנהגתו הקדושה בבית הכנסת

ט. ראה בהספר (הובא להלן): "שנתגדל בקדושה בעיר מולדתי ק"ק ראזנאי".

י. כך בשער הספר. על אישיותו וזהותו, ראה שני הערכים "הגאון ר' אריה ליב אפשטיין" בשם הגדולים החדש, מערכת גדולים נגיד.

יא. ראה להלן: ספריו.

יב. א. בן יעקב "אוצר הספרים", וילנא תר"מ, עמ' 226.

יג. עי"ש סי' כ"ד: "שלא תקבלו עליכם שום התמנות היינו שלא תהיו בקהל כלל לא ראשים ולא מנהיגים וכו'". וע"ע שם שהיה נזהר למעט בעסקים אף בדבר מצוה והפסד ממון, שלא יבלבל אותו דבר זה מכוונת התפילה.

יד. ראה צוואה סי' מג.

טו. צוואה שם.

טז. סי' יא.

יז. פרידנשטיין, עיר-גבורים עמ' 75.

יח. הובא להלן.

שעל שמו בהורודנא (יט). כפי הנראה נקרא שמו על שם רבו בתורת הנסתר של בעל ה"יסוד". בתו של הרב ר' אריה זצ"ל, היא אמו של הרב ר' משה זצ"ל, ראב"ד באטש שהיה אח"כ ראב"ד דקאמיניץ. הוא שהוציא לאור את הספר "קרני אור", ומזכיר בהקדמתו שהמחבר היה ממשפחת הלבוש. מצאצאי המחבר גם בני הגאון רש"ז סענדר כהנא שפירא זצ"ל, אב"ד קריניקי, הלא הם בעל "דבר אברהם" ו"נאות יעקב", שאמם אשת הגרז"ס היתה נכדת בעל היסוד כנזכר בשער ה"נאות יעקב".

הוצאת חסידות חסידות

צוואתו – בה מספר הוא "הנהגתי מיום עמדי על דעתי בעבודת יוצרנו ובוראנו ית"ש ויתעלה" (כ) – מזעזעת בעוצם הקדושה בהליכות החיים הנודע ממנה, והיא המקור העיקרי לתולדותיו, "שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים" (כא). וכידוע מה שהעיד רבינו הקדוש "החווה מלובלין" שגילו לו משמים שחשוב מאוד אצל הקב"ה יצר התנהגותו ויגוד תמונתו של הצדיק בעל "יסוד ושורש העבודה" (שומר אמונים מאמר השגחה פרטית פרק כ"ג).

כל אשר כתב בספרו – ויותר מזה – קיים בעצמו. וכך הוא אומר בצוואתו: "מעיד אני עלי שמים וארץ בניי אהוביי, שלא נעדר אחת מהנה שלא כוונתי בעצמי בכל התפילות ובכל ההודאות ביתר שאת וביתר עוז ועוד רבים כהנה וכהנה שלא היה ביכלתי להציג בחבורי, כוונתי אותם בעז"ה מחמת גודל אהבת השם יתעלה ב"ה וב"ש (כב). כך ממשיך הוא לספר שם על דרכו להתוודות בשברון לב על כל שגגה במעשה בדבור או במחשבה. וה"שגגות" שהוא מונה, מזעזעות ומרהיבות בתמימותן המופלאה את כל נימי הנפש: "על מעשה, היינו אם הרגשתי בעצמי שאכלתי יותר מכדי צרכי שאוכל לבוא בשביל זה לידי בטול תורה ותפלה בכוונה...; על דבור, היינו אם הרגשתי בעצמי שיצאו מפי דבורים שלא לצורך מצוה ויראת שמים... גם אם יצאו מפי בתפילה או בברכת המזון ושאר ברכות איזה תיבה בלא כוונת הלב כראוי...; במחשבה, היינו שהרגשתי שחשבתי בענין מה שאין בה מצוה ויראת שמים" (כג). ממש מלאך ה' צבאות מתגלה לפנינו מתוך צוואתו זו. מספר הוא בה, בין היתר: "קודם ברכת המזון אחר אכילתי ביחידות בביתי הקטן מסוגר כפי שידעתם, הנה מרוב פחדתי פן יבוא איזה אדם וינקש על הדלת באמצע ברכת המזון שאפתח לו, ויבטל אותי מכוונתי, לכן קודם שהתחלתי ברכת המזון התפללתי להשי"ת בזה הלשון: יוצרי ובוראי הצילני שלא יבא שום אדם אצלי בעת ברכת

יט. ראה להלן.

כ. ראה בצוואה.

כא. ראה רש"י בראשית יט, עפ"י ב"ר שם, על הפסוק "אלה תולדות נח נח איש צדיק".

כב. סי' ה' בצוואה. וע"ע שם סי' יג: "אך דעו בניי אהוביי שבוראי כפלי כפלים כהנה וכהנה שהייתי נזהר בהם ולא העליתי אותם בכתב להזהיר אתכם עליהם עבור שרבים הם". ומסורת בפי חסידי ברסלב מפי רבם זיע"א, שאמר עליו שהוא היה מאותם הצדיקים שהם גדולים מספריהם.

כג. שם סי' ו.

מזוני שלא יבוטל כוונתי הטובה ע"כ, ואחר ברכת מזוני אם לא היה לי ביטול משום אדם נתתי הודאה גדולה להשי"ת בשמחה עצומה על זה בזה"ל: "מודה אני לפניך יוצרי ובוראי שהצלתיני מבטול הכוונה בבהמ"ז זו" (כד). כך ממשיך הוא לספר על זהירותו בכמה ענינים, ובפרט מעון גזל. וכך הוא מעיד על עצמו: "הייתי נזהר מאד ומאד מעון גזל, כי עון הגזל חמור מכל העבירות שבעולם... ובעז"ה וויתרתי ממנו כמה זהובים שלא אכניס את עצמי ח"ו בגזל ממון אחרים אף פרוטה אחת" (כה). ומסיים שם בזהירותו הגדולה במצות "ואהבת לרעך כמוך" שהוא כלל גדול בתורה. "ומעיד אני על עצמי בניי אהוביי, שהיה שמחה עצומה בלבי בקיום מצות עשה זו ממש כקיום מצות עשה של הנחת תפילין הקדושים... בניי אהובי זכרו ואל תשכחו מ"ע זו בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך ובודאי לא תבואו לשום עון בעולם הן בדברים שבין אדם למקום ב"ה, הן בדברים שבין אדם לחברו" (כו).

פרטים אלו, ללמד יצאו על הכלל של דרכו המיוחדת והנוראה בצדקות ובעבודת ה' המתגלה מספריו. השלמות שהגיע אליה, במצוות שבין אדם למקום ובמצוות שבין אדם לחברו, היא כמעט למעלה מהשגתנו. חדר מיוחד לעצמו היה לו לעבודת ה' והוא משבח ומהלל לה' על כך (כז). בית זה אפשר לו להתמסר כולו לעבודת ה' ולהשתחרר מכל מכשול והפרעה ולעסוק בתפילה בבית הכנסת ובעבודה בביתו המיוחד לכך, שכל חייו "עבודה" היו.

צדקותו ומעשיו הטובים, האפילו במידת-מה על גדולתו בתורה והסתירו מעיני הדורות, אפס קצהו של גדולתו בתורה מתגלה בצוואתו, בה הוא מספר על אורח חייו ועל גודל מאמציו להתרחק מכל דבר שיש בו משום בטול תורה, וכן מתוך ספריו המלאים וגדושים בקיאות עצומה בתורה נביאים וכתובים, ש"ס בבלי וירושלמי, מדרשים, וביחוד בספרי הקבלה, בזהר הקדוש ובכתבי האריז"ל ותלמידיו (כח).

הרבה תארים, המעידים על הערצה בלתי מצויה, כנו לבעל ה"יסוד", בני דור וגדולי ישראל שבאו אחריו. נמנה אחדים מהם: "הרב הגאון מוה"ר", "הרבני המופלג", "החסיד המובהק", "חבר ה' ושר התורה", "המקובל האלהי", "חסיד ותמים במעשיו וכל מעשיו לש"ש", "קדוש יאמר לו", "האי גברא רבה", "מרא דעובדא כר' חייא בדורו", "עמוד העבודה והיראה" "אב ואדון ביראת ה' כל

כד. שם סי' י: "אכתוב לכם בניי אהוביי ענין אחד בעבודת בוראנו ית"ש ויתעלה הבאה מגורל אהבתו ויראתו".

כה. שם סי' יט. וראה שער הקרבן פ"א ושער המים פ"ב: "ובוראי ראוי לאדם וטוב לו לוותר משלו מאה זהובים מלהעמיד עצמו בספק ספיקא של הגזל פרוטה אחת את חברו".

כו. שם סי' מה.

כז. שם סי' כז.

כח. ראה גם ש' הניצוץ בסדר הלימוד שלו המקיף את כל התורה כולה, ובוראי קיימה בעצמו. על בקיאותו העצומה תעיד גם העובדא שרוב מאמרי חז"ל המובאים בספר אינם מועתקים בדקדוק כלשונם לפנינו, וכנראה העתיקם מתוך הזכרון.

היום", "המאור הגדול" מופלג בתורה ובחסידות "עבד ה'", ועוד ועוד (כט). מענין, איפוא, לציין התואר שהוא עצמו צוה לחרות במצבתו ובמצבת בניו אחריו: "אלכסנדר זיסקינד במהו' משה עובד השם יתברך" (ל). שלש מלים צנועות אלו, ממצות את דרכו המיוחדת בין גדולי ישראל: דרך העבודה. מכאן גם שם הספר: "יסוד ושורש העבודה".

אשר להספר

*

רבינו היה לאגדת-קודש בחייו ולאחר פטירתו. שבחיו הלכו מפה לאוזן. אחדים מהם – שבאו בכתובים או שנמסרו בע"פ מפי ברי-סמכא – נזכיר כאן. הרבה אפשר ללמוד מספורים אלה על קדושתו וחסידותו וצדקותו. כולם מעידים על אישיות מיוחדת במינה, פרושה ומובדלת מכלל רבני וצדיקי דורו והדורות שבאו אחריו:

(א) סיפר הגה"צ מוהר"ר אריה לוי זצ"ל, ששמע מפי הרב ר' בן-ציון ציזלינג זצ"ל, את הדברים הבאים (לא):

כשהתאכסן פעם הרב ר' בן-ציון ציזלינג זצ"ל בשבת קודש אצל הגאון הקדוש ר' נחומק'ע מהורודנא זיע"א, איחר מוה"ר נחום לבוא אל ביתו בליל שבת אחר התפילה, כי עסוק היה באכסון החיילים היהודים בצבא הרוסי שבאו לשבות בעיר ולנוח מעמלם בעבודת-הצבא הקשה. שעות אחדות התעכב ר' נחום (שהיה, כידוע, משמש בקודש בבית הכנסת בהורודנא), עד שכילה מלאכת הקודש. משבא לביתו עמד וקידש על היין. הרבה נצטער אותו צדיק, שאורח חשוב אשר בא לביתו נתעכב כמה שעות מסעודת ליל שבת. פתח ואמר על מנת לפייסו: "ישמע נא ר' בן-ציון מה שאספר לו: כך היה מנהגו של ר' אלכסנדר זיסקינד זצ"ל, מחבר הספר הקדוש והמלהיב יסוד ושורש העבודה, בערב שבת קודש היה טובל במקוה ורוחץ פניו ידיו ורגליו ולובש בגדי לבן של שבת והולך לבית הכנסת, כשבדו מגילת שיר-השירים כשרה, שנכתבה כמו ספר תורה והוא עצמו כתבה, והיה קורא

כט. ראה הסכמות לספרו ה"יסוד" ולספרו "קרני אור" (וילנא תרפ"ג) מאת גאוני גדולי הדור, וביניהם הרב מבריסק הגר"ל זצ"ל, הרב מהורודנא הגאון ר' אלי' חיים מייזל מלודז' הרה"ק ר' לוי יצחק מברדיצ'וב, זיעובי"א ועוד.

ל. ראה צוואתו לח"ק. ומענין מש"כ שם: "כנגד תרי"ג מצוות שצוה בוראנו יתברך ויתעלה, שהם מספר שמי: אלכסנדר מספרו שס"ה, מצות ל"ח, וזיסקינד עם ז' אותיותיו מספרו רמ"ח מצוות עשה, שהם תרי"ג, ומיום עמדי על דעתי קבלתי עלי בתמידות לקיימם בכל מה דאפשר". וכן ראוי לציין מש"כ שם: "וזהירני גוזר ואומר שלא ידברו עלי שום שבח כלל, רק את השבח הזה ידברו עלי, מה שאני מעיד עלי שמים וארץ והיודע תעלומות יודע ויעיד עלי ג"כ אחר פטירתי שהייתי מאמין באמונת אלהותו ית"ש ויתעלה זכרו לעד, ממש כמשה רבינו ע"ה, אך הוא ידע בבירור כפי גודל עיני שכלו כמ"ש (במדבר יב, ז) בכל ביתי נאמן הוא, ואני השפל בגדל אמונה שלמה ואמתות ברורה בלי שום פקפק וספק כלל ח"ו, גם בבירור גמור לפי קט שכלי. גם שבח זה יאמרו עלי, שכמה וכמה פעמים ביום, בעת שהייתי בטל מלמוד התורה וקדושה, הייתי מקבל עלי אלהותו ית"ש ויתעלה".

לא. מקצת דברים אלו נדפסו כבר משמו בספר "אני לדורי" של מהור"ש הומינר שליט"א.

שיר השירים במתינות, במתיקות גדולה ובהתלהבות ובדבקות נוראה" (לב). והמשיך ר' נחום ואמר: "קבלה בידינו מאבותינו, שמלאכי מעלה היו פוסקים מלומר שירה והיו עומדים שומעים ומקשיבים לקול נעימות אמירת שיר השירים שלו, שהיה בוקע רקיעים". סיים ר' נחום ואמר: "כל זה בדורות קודמים, שלא היה מוטל עליהם עול החזקתם וארוחם של החיילים היהודים. בדורנו - מובטחני שהגאון הקדוש בעל יסו"ה זיע"א לא היה מהסס אף לרגע, ועוזב אמירת שיר השירים שלו, ומזדרז להציל נפשו של חייל יהודי אחד הזקוק לכך".

אוצר תחכמה

דברים אלו, שנמסרו מפיו של הצדיק המופלא ר' נחום ק"ע מהורודנא זיע"א, ממשיך דרכו של מוהרא"ז זיע"א, וקבלתים מפי ממשיכי דרכם המופלאים דפעי"ק ירושלים - מעידים על מדת ההערצה העמוקה המופלאה שרחשו למחברנו זיע"א.

אוצר תחכמה

ב) עוד מסופר עליו: ר' אלכסנדר זיסקינד בא מהורודנא לאשכנז כדי לקבץ שם כספים לטובת ישוב ארץ ישראל ונאסר בהמבורג או בברמן, מפני שאסור היה אז להוציא כספים ללא רשיון מיוחד. שנה ומחצה ישב בבית הסוהר. לסוף פדו אותו יהודי הורודנא ממאסרו בממון הרבה. מיד לאחר שנשתחרר, התחיל שוב לקבץ כספים בשביל עניי ארץ ישראל. כשהעירו לו על הסכנה שבדבר, אמר: וכי בשביל סכנה זו לגופי, ירעבו היושבים לפני ה' בארץ הקודש?

ג) חוקרי תולדות ישראל מספרים (לב): ר' אליעזר ב"ר שלמה הי"ד, מורבלוב, שעל גבולה של רוסיה הצאריסטית ופרוסיה, שישב בהורודנא, הלך ימים אחדים קודם הפסח של שנת ה'תק"ן, וראה שנוצרית אחת נתקלה בדרך הלוכה ונפלה לתוך בור שנכרה ליד הר של חול וההר נפל על הבור וכסה אותה. היהודי נסה להוציאה מתחת המפולת ועד שהספיק לעשות כן נחנקה בתוך הבור. נוצרים שעברו במקרה אותה שעה ליד הבור וראו את האשה החנוקה ואת היהודי העומד על ידה, העלילו עליו שבזדון הרג אותה "על מנת להשתמש בדמה לחג הפסח הקרוב" (עלילת דם שהיתה מצויה בימים ההם בארצות פולין וליטא). אסרו את היהודי ושפטוהו, ויצא דינו למיתה אכזרית, ורק אם יתנצר יתבטל פסק-הדין. כל השתדלותם של יהודי הורודנא להעביר את רוע הגזרה, לא הועילה. ר' אלכסנדר זיסקינד זיע"א, שחשש שמא לא יעמוד הקדוש בנסיון קשה ואכזר זה, השתדל והשיג רשיון לבקר בבית האסורים, ושם השפיע עליו וחיזק את רוחו לקדש את השם. ואמנם עמד בנסיון. ליום ב' דחג השבועות (יו"ט שני של גליות), נועדה להיות הוצאתו לפועל של פסק הדין. הגוים שבהורודנא נתכנסו בהמוניהם לראות בעונשו של "יהודי פושע" זה, ואילו יהודי הורודנא התחבאו בבתייהם מפחד של פרעות. רק

לב. ראה שער-העליון פ"א: "ובבואו מבית הטבילה ילכש בגדי שבת ויאמר שיר השירים בקול נעים ובמתון". (הערת מוהר"ש הומינר זצ"ל). ספור זה מזכיר לנו את לשון הגמ' בשבת כה ב: "כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי, ערב שבת מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדין המצויצין ודומה למלאך ה' צבאות".

לג. שם עפ"י "פתח דבר" של רא"ל מילר לצוואה מהדורת וילנא תרפ"ט.

ר' אלכסנדר זיסקינד זיע"א שם נפשו בכפו, עזב את בית הכנסת באמצע התפילה, וסכן את עצמו לעבור בין הגוים צמאי הדם, שמע את המוצא להריגה מברך ברכת קידוש השם, שלימד אותו, ענה אחריו אמן, וחזר לבית הכנסת ועשה אזכרה לנשמתו של הקדוש.

מעשה נורא זה, לפרטיו שנבדקו ונמצאו מדויקים, מטיל אור־יקרות מופלא על דמותו של "בעל יסוד ושורש העבודה", ש"לא היה אדם כמותו בדורות האחרונים אשר עבד את ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, ומעלת התנא ר' עקיבא (לד), אשר כמוהו גם הוא הצטער עליה כל ימיו שלא באה גם לידו לקיימה, היא האחת אשר חסרה לו" (לה).

על הסתלקותו מן העולם, יש כמה וכמה אגדות ומסורות. בעל היסוד"ה נתבקש לישיבה של מעלה ביום י"ח אדר שני בשנת תקנ"ד. כאמור, צוה שלא יתארוהו בשום תוארי כבוד. כמו כן השאיר צוואה מיוחדת "לחברה קדישא גמ"ח עם המתים" (לו) איך לנהוג בו. צוואה מחרידה בהוראותיה. הוא נקבר בבית הקברות החדש שבהורודנא וליד מקום הקבר צוה להניח מקום פנוי ארבע אמות מכל צד ושלא לקבור בהן אלא צדיק גמור ומפורסם ודוקא שהיה רגיל ללמוד גם כן בחבור שלו. ומספרים (לז): כאשר נפטר ה"שמש" המופלא והנערץ, הצדיק ר' נחום ב"ר עוזיאל זיע"א מהורודנא, שבמדה מסויימת אפשר לומר עליו שהיה בן צלמו ודמותו וממשיך דרכו של בעל היסוד"ה (לח) – איש פלא בכל דרכיו – עלתה הצעה לשים את קברו ליד קבר המחבר הקדוש, בכל זאת לא הוציאו את ההצעה הזאת לפועל, כי חשבו את הדבר לפחיתות כבוד לזכר הצדיקים והגאונים הגדולים שחצבו להם קבר סביב לקברו של בעל היסוד"ה ברחוק מקום של ד' אמות. פרט זה מוכיח עד כמה גדולה היתה ההערצה שבני קהילות הורודנא רחשו לרבים הגדול.

רושמי תולדותיו מספרים (לט): כשנתבקש מוהרא"ז לישיבה של מעלה, שאלו את הרב הגדול מוהר"ר דניאל ז"ל (מ), אם לקיים צוואתו שיקברוהו

לד. ראה ברכות סאב.
לה. עיר־גבורים לרש"א פרידנשטיין עמ' 62. ראה צוואה סי' א': "יוצרי ובוראי חקרני ודע לבני בחני ודע שרעפי ותזכה אותי בזה בעוד חיים חיותי במסירת נפש בפועל לכבוד שמך הגדול והקדוש, ותדע לבני שלא אמסור גופי למיתה בשביל גורל השקר הנפלא שעין לא ראתה בעולמות העליונים, רק למען שמך הגדול והקדוש שיתגדל ויתקדש בכל העולמות עליונים ותחתונים". וראה סוף שער הגדול: "ושמעתי על צדיק בדורנו שחשקה נפשו תמיד מתי יבוא לידו שימסור עצמו על קדושת השם בפועל כי חשקה נפשו לעשות נחת רוח גדול להבורא ית' ויתעלה". וראה להלן הערה 47.

לו. נדפסה בסוף הספר, עי"ש.
לז. ראה "פתח דבר" לצוואה הוצאת מילר הנ"ל.
לח. ראה ספר תולדותיו מאת הר"ד מילר, בהוצאת הבן הרא"ל מילר, פיעטקוב תרמ"ג, בשם "תולדות מנחם".

לט. עובדה זו הנה מן המפורסמות שבתולדותיו. נזכרת כבר בדברי תלמידו הרה"ג מוה"ר העשיל ריינס זצ"ל מהורודנא בהקדמתו לצוואה, וחוזרת ונשנית בכל המאמרים שנדפסו על תולדותיו. מעין זה מסופר גם

בטלית מצוייצת כדין (מא), ולא כמנהג לפסול אחת מן הציציות. והשיב, כי לאחר לא היה מניח לשנות מנהגו של עולם, אך על החסיד בעל יוש"ה איננו רוצה לחוות דעתו וירא הוא לעבור על רצונו. כך עשו. והנה כאשר הורידו אותו אל הקבר אשר כרו לו, אירע דבר פלא: אחת מן הציציות הסתבכה ביתדות אשר שמו בקברו להציע עליהם סדין (מא) ונפסלה, ולא נתקיימה מחשבתו של אותו צדיק.

שתי מצבות הוצבו לו, לצד מראשותיו ולצד מרגלותיו, עם האותיות מבפנים כאשר צוה (מב), ועליהם חרות:

צד מרגלותיו	צד הראש
פ"נ אלכסנדר זיסקינד	פ"נ אלכסנדר זיסקינד
במ' משה הנולד	במ' משה הנולד
מאשה רבקה עובד	מאשה רבקה עובד
השם ית"ש ביום ה'	השם ית"ש ביום ה'
ח"י אדר שני תקנ"ד	ח"י אדר שני תקנ"ד
	תנצב"ה

הרבה ספרו לו וכמה מן ההספדים נדפסו. יש בנותן-ענין ביחוד בהספרו של הרב ר' הלל מקובנא בספר "הילל בן שחר" (מג), והעתקנו ממנו הקטעים הבאים:

"...אלא כדי להתעורר אנחנו משינת האולת ותרדמת הזמן, אמרנו אנו על מי להתעורר תחילה, אם על התורה שנתמעט, נטל כל החמודות והלך לו, ה"מ מרנא ורבנא הרב ר' שמשון, שהיה גדול בתורה ובחכמה, או על העבודה, עבודת הבורא ית"ש שנתמעט באסיפת החסיד מרא דעובדא כר' חייא ברורו, ר' זיסקינד מהוראדני, שמתו שניהם בפרק אחד, וכמו שהיה זה אב בחכמה, לוחם מלחמת ה' בתורה ובחכמה, ובפתחו פיהו כולם נעשין כחרשין, כן היה החסיד מוהר"ז אב וארון ביראת ה' כל היום.

אחינו בני ישראל, תנו עיניכם ושימו לבבכם לעומת מחברתו ספרו הקדוש שחיבר מוהר"ז הנ"ל, ואם קטן הוא בעיני חכימי דרא נבוכי לב וריקי דעת יראת ה', באמרם מה חידש זה, כי כל דבריו כתובים בספר הישר זוה"ק והוא נעדר מציצים ופרחים וחידושי תורה, אמירא מי שלבו נוקפו אומר כן, אבל מי שעינים בראשו ולבו דואג בקרבו, מפחד תמיד על קיצור עבודתו ית"ש, ילבב וישתה

על הגר"א מוילנא זיע"א בספר עליות-אליהו הערה קיט, שצוה לקוברו בטלית מצוייצת ומפני סיבה אחת לא נתקיימה מחשבתו. וראה עיר-גבורים עמ' 62.

מ. המ"צ מהורודנא, מחבר הספר "חמדת דניאל".

מא. ראה צוואתו לח"ק להלן.

מב. ראה שם. נוסח המצבות הובא בעיר-גבורים עמ' 63. וראה פתח-דבר לצוואה הוצאת מילר.

מג. ראה לעיל הערה ז'.

בצמא את דבריו ויכרוך בספרו להיות על מצחו תמיד לזכרון, ויעשה פלס ומאזני השכל להיות שוקל מעשיו נגד התעוררות מעשה הטוב שבספר הקדוש הזה, ויען ויאמר כי באמת ערום אנכי ולא בינת אדם לי ומכף רגל ועד ראש אין מתום, והלא שקר בימיני, ואיה שוקל ואיה סופר בכל עבודת ה' בבינה יתירה אשר חלק לו אלהים כמוהו, זאת תורת עבדי ה' העובדים ביראה ובאהבה, ועל כל נשימה ורגע יהלל יד, כמו שמבואר בצוואה שלו הנדפס. ¹²³⁴⁵⁶⁷ **אוי לה אמרה רקת, ק"ק הוראדני, שנעשית ריקם הימנו, ואבדה כלי חמרתה, יחיד בדורו ביראה ואין כמוהו. שמעו נא אחיי, כלום יש לנו בושת פנים ממנו, אשר צוה לפני מותו לעשות לו עולבנא ושבע יפול צדיק מן גובה שתי קומות (מד). וכן נעשה לו אחר מותו להפילו שבע פעמים, ואם כן ראוי ונכון לנו "עלי כולך לגגות" ולהפיל לארץ עודנו חיים מאיגרא רמא לבירא עמיקתא אף אלף פעמים, לשבור כל עצמות אדם ולהפיל איברים איברים על רוב עוונתו ועל קיצור מעשיו... וזה שאמר "טוב שם משמן טוב", אימתי כאשר אצלו יום המות לזכרון מיום הולדו (מה). גם טוב האיש ההוא אשר יום המות אצלו מיום הולדו, הוא האיש אשר יראתו על פניו רבינו זיסקינד זכור לטוב, יחרד האיש וילפת הקורא צוואתו אשר הניח לבניו וגילה תעלומות לבו הנהגותיו אשר לא כלו ולא תמו מפיו שבח והודיה לאל ית' על כל דבר וענין מעשה מחשבה ודיבור ושמיעה ועל כל מאורע לטוב ולביש ועל כל נשימה ונשימה, ואשר חרד ופחד כל ימיו מיום הדין הגדול והנורא, ועליו נאמר שיום המות היה אצלו מיום הולדו, כי חכים לנו האיש הזה מנעוריו קדוש יאמר לו כי נתגדל בקדושה בעיר מולדתו ק"ק ראזאני (מו) פוק חזי בספרו ותראו שמן השמים הניחו לו מקום להתגדר בו, כי מעט אשר התעוררו לנו קדמוננו תועלת מסירת נפש באהבתו ית"ש והיא העבודה הנשאר לנו מיום החורבן.**

ופירשתי בדרוש ר"ה על מאמרם שילחי מכות: והצנע לכת עם ה' אלהיך, זו הוצאת המת והכנסת כלה, וענין הוצאת המת לא ידענו מה, ומה הוא ההצנע שבה, גם הכנסת כלה לא ידענו שום הצנע. והגדנו בהמשך הדרושים, שהוצאת המת הוא תוצאות המות במסירת נפש כל שעה, והוא בהצנע מעין כל חי, גם הכנסת כלה לבית בעלה הוא יחוד קב"ה ושכינתיה כל שעה, ותרוויחו איתנהו בהדי גברא קדישא ר' זיסקינד. ובספרו מבואר ממסירת נפש כל שעה בפועל ממש, כר' עקיבא שאמר: כל ימי הייתי מצטער על פסוק בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך ואמרתי מתי יבוא לידי ואקיימנו (מז), והיא העבודה דחביבה לו ית"ש מכל הקרבנות, כמו שפירשו ז"ל: אדם כי יקריב מכם קרבן (מח), מכם ממש... והרב מוה' זיסקינד הוא עינינו בזה בכל תפילה עבודה ובקשה, ואם לא בא ספרו לעולם כי אם בשביל דבר זה, די לו ושכר הרבה מאד כי צדקת ה' עשה ומשפטיו

מד. ראה צוואתו לח"ק.

מה. ראה קהלת ז, א.

מו. ראה לעיל הערה ט'.

מז. ברכות סא ב. וראה לעיל הערה ל"ה.

מת. ויקרא א, ב.

עם ישראל. ואם יתחמץ לבב אנוש לאמר א"כ נהג לעשות צדקה בגופו כל ימיו, למה לא אהני מעשיו לפדות ממר המות ולהגיע לימי זקנה עכ"פ (מט), נאמר בתשובתינו...".

דברי הספר אלו מעידים שהיו בבני דורו שלא העריכו כראוי גדולתו של רבינו והמספיד קורא עליהם תגר, בתארו את דמותו של רבינו, כאחד קדוש קדמון, שמן השמים הניחו לו מקום להתגדר בו ושמסר נפשו ממש על עבודת ה' באהבה.

*

כאמור, הוקם "קלויז" (בית מדרש ובית כנסת) על שמו (נ), ואולי היה זה בית הכנסת בו קבע רבינו מקום תפילתו בצבור. קלויז הנ"ל ע"ש רבינו התקיים הרבה זמן, ונוכח שהגאון מהר"ן יפה קבע שם למודו (נא).
ממצבת בנו (נב), אנו רואים שבנו הרב ר' אריה המשיך שם את דרכו.

וכך חרות על מצבת הבן:
ארז בלבנון שמו ינון הלילו
וזעקו ברמה בנהי ארימה
ראשי הקלויז על בנן של קדושים
גזע ישישים נפש חשובה
יקרה כחמה ברה איך נסתלקתה
מאתנו לשמים וישארו עולליו
הקטנים כאפרוחים בלי כנפים
פורחים הלא הוא הרב מהור"ר אריה
בהרבני מוהר"ר אלכסנדר זיסקינד
עובד השי"ת ושבק חיים לכל חי ביום
ו' עש"ק לחודש ב"ך סיון שנת עלה אריה
מסבכו לארץ החיים לפ"ק תנצב"ה

*

- מט. ראה לעיל.
נ. ראה לעיל.
נא. ראה "תולדות מנחם" עמ' 46.
נב. נוסח המצבה נדפס ב"עיר גבורים" עמ' 63.

שיטתו

שיטתו של רבינו – כפי שהיא משתקפת בספרו – תורה שלמה היא וצריכה לימוד. נציין כאן רק כמה קוים מעיקרי שיטתו, כמבוא למעיין וללומד בספר קדוש זה.

כל חיי האדם מישראל, מכוונים לתכלית אחת: **עבודת ה'.** זאת מטרת קיומו וסוד בואו לעולם הזה. לשם כך עליו להשתמש בכלים שנתנו לו מאת הבורא ית' לתכלית הרוממה הזאת. שלשה כלים הם: **המעשה הדבור והמחשבה.** המחשבה מביאה לידי דבור, ומביאה לידי מעשה. משום כך יש לכוון הכל במחשבה, לטהרת וקדושת הדבור והמעשה והכל מכוון למטרה אחת: **לעשות נחת רוח לבורא ית'.**

יסוד זה של נתינת נחת רוח להשי"ת, עובר כבריח התיכון בכל חלקי הספר. **עיקר כוונת הבורא ית' ש' ויתעלה בבריאת האדם, שיהא האדם עובד אותו ית' ומעבודתו יגיע נחת רוח להבורא ית' ויתעלה** (ג). **בכל עשיית מעשה והדבורים והמחשבות של האדם הן בעסקי שמים הן בעסקי העוה"ז, עיקר הכוונה בהם שיעשה נחת רוח להבורא ית' ויתעלה שזהו עיקר העבודה, וגם עיקר כוונת הבורא ית' שצוה אותנו בכל מצותיו הקדושים בתוה"ק היא רק על כוונה זו, כמו שדרשו רז"ל על פסוק אשה ריח נחוח לה' – אמר הקב"ה נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני** (גד). וגם כוונת הפסוק (נה): **אם צדקת מה תתן לו, כוונתו: אם יצדק האדם במעשיו הטובים מה תועלת להבורא ית' מזה רק הנחת רוח שאמר ונעשה רצוני** (נו). **"וזה ברור שע"י עבודה זו של נתינת נחת רוח בתמידות ליוצרנו ובוראנו ית' ש' ויתעלה, יתאמץ האדם אל כל מצות-עשה לעשות אותם בשלימות על צד היותר נכון באופן שיגיע יותר נחת רוח ליוצרו ובוראו ית' ש', גם יתרחק האדם אף מספק-ספיקא של איסור, הן של גזל הן של מאכלות אסורות הן של הרהורים בטלים, וכ"ש מהרהורי עבירה רח"ל, כי יאמר האדם בלבו: לא די שלא אגרום לו ית' נחת רוח אלא אף אעשה רח"ל פגמים גדולים בעולמות העליונים הקדושים שהוא נגד רצוני ית' ש' ויתעלה"** (נד).

נחת רוח זו – אינה ענין רק למצוות שבין אדם למקום, אלא גם למצוות שבין אדם לחבירו. אחדות פנימית זו של עבודת ה' מודגשת ע"י רבינו באמרו: "אי אפשר שיבא האדם לתכלית העבודה זו השרשית והעקרית הנ"ל (נחת רוח) אם לא כשירגיל את עצמו לקיים בתמידות שני מצות עשה כלליות שבתוה"ק, האחת מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך (נח). **ובאמת אמר עליה ר' עקיבא: זה כלל גדול בתורה**

ג. ראה שער הגדול פ"א.

נד. רש"י ויקרא א' ט', עפ"י ספרא שם.

נה. איוב לה, ז.

נו. ראה שער הגדול פ"ד.

נז. ראה שער הגדול פ"ו.

נח. ויקרא ל, יח. וראה שער האשמורת פ"י: **"וקודם התפילה יזהר האדם מאד לקבל על עצמו מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך"**.

(נט), והשנייה תלויה בה והיא מצות עשה של **בצדק תשפוט עמיתך**... (ס) היינו לדון את חברו לכף זכות בכל ענין ובכל מעשה שיעשה חברו, אפילו שהזכות יהיה רחוק מן השכל... שרצון הבורא ית' ויתעלה שילמדו סנגוריא בתמידות על בניו עם קדוש אף בשעה שאין עושים רצונו של מקום ב"ה... כדמיון האב שיש לו בן שאינו הולך בדרך טובה... כ"ש בהבורא ית"ש שהוא טוב ומטיב לכל ולא ידח ממנו נדח" (סא).

ענין נתינת נחת רוח להשי"ת, הוא היסוד של עבודת הלב והמחשבה "שהיא העבודה העיקרית שנצטוינו בתורה הקדושה (סב): ולעבדו בכל לבבכם" (סג). עבודה זו – שהיא עיקר תמצית שיטתו של המחבר ומקום נוח לו מן השמים להתגדר בה – מיוסדת על הכנסת שמחה עצומה בלב ובמחשבה במקום שמגיע נחת רוח להבורא ית' וכן להיפך: הכנסת צער בלב במקום שנעדר הנחת רוח מהבורא ית', ובעיקר על נתינת שבח והודאה להשי"ת על כל ענין, גם כשאנו מחוייב לברך ברכת הודאה שתקנו חז"ל. המחבר הולך ומונה כמה עניני עבודות המיוסדות על עיקר זה, (סד) עד שמגיע ל"עבודה אחת פרטית ונשגבה מאד... שיזדרז אדם לקיימה לתת בזה נחת רוח ליוצרנו ובוראנו ית"ש ויתעלה לעד, והיא עבודה של מסירת נפש, אף אם מוסר עצמו למיתה בכח ולא בפועל" (סה). הוא מסכם: "וכל העבודות שאבאר בעז"ה הוא בא אל האדם בלבו ובמחשבתו מפאת דבקותו ואהבה עזה ביוצרו ובוראו ית"ש ויתעלה, נותן בתמידות אל לבו לתת להבורא ית"ש איזה נחת רוח בכל עת ובכל רגע, ויותר במחשבתו, כי אף שאין הזמן גרמא לעמוד לשרת בפה, מוכשר במחשבה הוא, כי במחשבה יכול האדם לעבדו ית"ש בכל עת ובכל רגע" (סו). זוהי, על פי שיטת רבינו, תכלית עבודת האדם, כאמרו: "זוהי עיקר העבודה של האדם בעז"ה השפל, לשמוח בתמידות במחשבתו מנחת רוח שבא לבורא ית"ש מעבודת בני אדם ולצער את עצמו על העדר הנחת מהבורא ית' לפעמים" (סז). ובמקום אחר: "ובודאי יש לאדם לחקוק עבודה זו של עשיית נחת רוח ליוצרנו ובוראנו ית"ש ויתעלה על לוח לבו ואל יליזו מעיניו אפילו רגע אחד, כי על קוטב עבודה זו היה עיקר בריאת האדם בעז"ה ובזה יקיים הפסוק (סח) כל הנשמה תהלל יה, שדרשו רז"ל (סט): על כל נשימה ונשימה תהלל יה" (ע).

- נט. ספרא שם.
ס. ויקרא שם, טו.
סא. ראה שער הגדול פ"ז ופ"ח. וע"ע שער הכולל פ"ז, שאסור להתפלל על הרשע שימות כי אם בשובו מדרכיו וחייה.
סב. דברים יא, יג.
סג. שער הגדול פ"ה.
סד. עי"ש: "שלחן מלא נחת רוח בעבודה שתעבוד לפניו" וראה צוואה ס"ו כו.
סה. שער הגדול פרק י"א. עבודה זו נזכרת בספר הרבה פעמים ובפרט בקריאת שמע (ראה שער המזרח פ"ה).
סו. שם שער הגדול פ"ה.
סז. שם. ובשער העליון פ"א: "זוהי עיקר ושורש עבודת בן חביב לאביו לשמוח בשמחתו היינו בעת עשיית רצונו הן הוא בעצמו הן אדם אחר, ולהצטער באיזה ענין שנעשה נגר רצונו".
סח. תהלים קנ"ו.
סט. בראשית רבה יד ט.
ע. שער הגדול פ"ו.

מכאן מגיע המחבר לעיקר הגדול, שרוב רובו של הספר בנוי עליו, והוא: **כוונות הפשטיות של התפילות וההודאות ועשיית המצוות**: "שהם עיקר ושורש עבודת האדם על הארץ... והם יסוד לכל עבודת הלב" (עא). "שמי שאינו מכוון בפירוש המלות של כל התפלות והברכות וההודאות והכוונות שיבוא ביאורו בפנים הספר בעז"ה, קרוב הדבר להאמר עליו: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (עב), גם הכתוב (עג): בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני" (עד), וכך קובע הוא: "וזה חיוב גדול על כל אדם בכל התפילות ובכל השבחים וההודאות ולא יהא שום דבור יוצא מפיו בעבודת הבורא ית' ויתעלה כמצות אנשים מלומדה ר"ל, רק לנוכח הבורא ית', כי מלא כל הארץ כבודו, ומי שאינו מכוין ומצייר במחשבתו כמשמעות הברכה, שאומר נגדו ית' ממש לנוכח, ברור לכל בר שכל שברכה כזו כאלו לא ברך כלל וענשו גדול שבטל ברכה שתקנו אנשי כנסת הגדולה וגורם העדר הנחת מהבורא ית' כי אף ברכת המצות וברכות הודאות הם תקונים גדולים בעולמות העליונים הקדושים" (עה).

מהכוונות הפשטיות בא המחבר לענין: "הצריך לכל התפילה ולכל ברכה והודאה, והוא דקדוק המלות, שכל תיבה אשר יוציא מפיו תהיה שלמה, דהיינו שיתן רווח בין הדבקים" (עו). המחבר הולך ומונה כמה מקומות שבהם "מריע אינש בדבוריה" ועלול לטעות בהם, וכן מקדים כמה כללים "למי שלא ראה מאורות ספרי הדקדוק מימיו" (עז). ביחוד מרחיב את הדבור בענין זה בפרק המדבר בקריאת שמע, שם הציג כל פרשת קריאת שמע ואת זה לעומת זה כל הטעיות "כדי שהאדם ידע להזהר ויכונן שפתיו להיות בוחר באהבת האמת מזולתו" (עח). וכן בתפילת שמונה עשרה, שם בא "בכתב יושר דברי אמת בפסיק בין תיבה לתיבה כדי שיהא רשומו ניכר בין שתי פרידות טובות שיש להפריד ביניהם" (עט).

*

"כוונות פשטיות". כך קורא המחבר לכוונות שביאר בספרו. "וכל הדברים האלה לא על כוונות האריז"ל סובב אמרותיהם כי לאו כל מוחא סובליהם ובודאי אין הקב"ה בא בטרוניא עמהם ורחמנא ליבא בעי לפי כח שכליהם

עא. הקדמת המחבר.

עב. תהלים קא ז.

עג. ישעיה כט, יג.

עד. הקדמה.

עה. שער האשמורת פ"ב.

עו. שער השיר פ"ב.

עז. שם.

עח. שער המזרח פ"ז.

עט. שער הקרבן פ"ג. ועי"ש שהביא בשם חסיד אחד שנראה אליו אליהו ז"ל במערה ושאלו מדוע אחרו פעמיו, והשיב לו מפני שלא ידעו להזהר בתפילתם בקריאת האותיות והנקודות. והובא גם בצוואה סי' ב'.

אך תען לשוני אמרותיו בצדק המכוון בהם הוא על כוונות פשטיות לפי פרוש מלותיהן של כל התפילות הן של חול הן של שבת ורגלים וימים נוראים וגם כל ברכות הנהנין וברכות המצוות וההודאות" (פ).

אמנם אין המחבר מסתפק ב"כוונות פשטיות" בלבד. כגדולי החסידות תלמידי הבעש"ט מבסס רבינו את דבריו ודרכו על ההכנה למצוה (פא) ועל ההתלהבות בעת התפילה ועשיית המצוה (פב) ובעיקר על "עבדו את ה' בשמחה" (פג). כל כוונה בברכה או במצוה, מלווה גם "שמחה עצומה עד מאד על שבחר בנו והבדיל אותנו מכל העמים ועל שזכה להיות בן לעם קדוש הישראלי", "שראוי לאדם ליתן הודאה עצומה בשמחה רבה ולשמוח מאד באלהותו ית"ש ויתעלה בכל עת ובכל שעה שמקיים איזה מצוה מן המצוות שצוה לו הבורא ית"ש כי אות הוא בינו ובין בני ישראל שהם עם סגולתו" (פד).

וכאן אנו מגיעים לנקודה המיוחדת שבשיטת רבינו, שעדיין לא עמדו עליה די הצורך:

באופן מופלא מופיע מוהרא"ז בכתביו כמשורר קודש של כבוד עם סגולה בחיר ה'. כאחד לוחם קדמון נאפד בגבורה ובגאווה של קדושה ומתוך זקיפות קומה בלתי מצויה, מדבר הוא בספרו ובצוואתו על מצב האומה – עם קדוש הישראלי (פה) – ועל חלול כבודם של ישראל בין הגוים המתעללים בעם סגולה ושואלים איה אלהיהם יקום ויציל אתכם מידינו, וקובע שעל כל איש ישראל לקרוע לבו ולהצטער על גלות השכינה צער רב ועמוק (פו). הוא מצוה את בניו אחריו לשמור דרכו זו בדברים אלו: "כלל אחד אגיד לכם בניי אהוביי, שמיום עמדי על דעתי הייתי מתאונן ומתאבל בתמידות על חלול שמו הגדול ית"ש ויתעלה בין

פ. הקדמת המחבר. וע"ע שער האיתון פי"ד.

פא. ראה שער הכולל פ"ג. מענין לציון, שההכנה למצוות שבין אדם לחברו, היא אצלו באותה המדה כמו במצוות שבין אדם למקום, וכן הוא מעיד על עצמו בצוואתו סי' מה; "ומקודם אמרתי בפה מלא בשמחה עצומה בזה הלשון: יוצרי ובוראי ית"ש אני מוכן ומזומן לקיים מצוה של ואהבת לרעך כמוך שצונו בתורתך הק'".

פב. לשיא ההתלהבות מגיע המחבר בבאורו ל"נשמת": "ובודאי ראוי להלהיב לב האדם כאש אוכלת לדבר התיבות בכח גדול ועצום ולהכניס שמחה לאיש במענה פיו בדברים האלה שמחה עצומה מאד באלהותו ית"ש ויתעלה כ"כ, עד הגיעו קרוב להתפשטות הגשמיות". מענין הספור שמספרים על הלך עני שהביאוהו לבית המדרש בהורדנא כשהוא קופא מקור וכשבקשו תחבולות להשיב את נפשו, נענה מוהרא"ז ואמר: מה לכם לבקש הרבה - שיאמר "נשמת" ... (מפי הרה"ג ר' בנימין ליפקין זצ"ל).

פג. ראה שער השיר פ"ד.

פד. הקדמת המחבר.

פה. ביטוי זה של "עם קדוש" חוזר ונשנה מאות פעמים בדברי המחבר - בספרו ובצוואתו - בכל מקום שמדבר על עם ישראל. במהדורות האחרונות של הספר הושמט בטוי זה ע"י הצנזור או בהשפעתו. כמו כן הושמטו בשיטתיות קפדנית כל המקומות שבהם מודגשת חשיבות עם ישראל והבדלתם מן העמים. חשו והרגישו צוררנו בכח השופע מתוך כתיבה לפי תומה זו של קדוש זה. וב"ה שזכינו במהדורה זו להחזיר את עטרת הספר ליושנה עפ"י המהדורה הראשונה שהדפיס המחבר בחייו וכח "עם קדוש" שלו שופע מכל רפי הספר.

פו. ראה שער האשמורת פ"ו, שער המזרח פ"א, שער הצאן פי"ב ועוד.

העמים ועל שפלות עם קדוש הישראלי עתה בגלות המר, וכשקריתי בנביאים בענין נחמות של עתיד, בכיתי הרבה מגודל התשוקה לנחמות אלו" (פ). כל הסימן ההוא של צוואתו עוסק בפרוט הפסוקים שבנביאים העוסקים בנחמת ישראל ובהדגשת אמיתות התשוקה והכוונה שלו, בקריאת פסוקים אלו, בענין כלל עם קדוש הישראלי. עוז אהבת ישראל שלו מובעת בפירושו ל"סדר זכרונות" בתפילת ראש השנה (פח), על הפסוק: הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים – "רחם נא עלינו רבון כל העולמים ביום הדין הגדול והנורא הזה וזכור לנו עתה שאנו בניך הנחמדים וילדי שעשועים שלך וכי יש לך כאומה זו בכל העולם שיעשה לך נחת רוח במצותיך הקדושים בכל עת ובכל רגע, וביחוד באמונת שמך הגדול ב"ה ובשביל זה יהמו נא מעיך עלינו עם קדוש לגאול אותנו מהגלות המר הזה ולמען שמך הגדול שיתקדש בכל האומות".

*

ספריו

(א) גולת הכותרת של כתבי מוהרא"ז, הוא ספרו "יסוד ושורש העבודה". כספר מוסר המקיף כל חיי האדם מישראל בכל ימות השנה ובימי חג ומועד - מכוון היה להיות ספר להמונים "לכל הכלל כולו, שעל כל איש מעם קדוש הישראלי חיוב לקיים כל מה שכתוב שם" (פט). ספר חנוך וחיים. הספר מתחלק לשנים עשר שערים הנקראים כשמות שערי בית המקדש (צ), ובסופם שער הכולל המכיל תוספת על השערים הקודמים ומעין סכום על עונש הרשעים וגמול הצדיקים, ומסיים ביעוד ביאת המשיח ומקדשים של עתיד. כן כלל הספר בהוצאה הראשונה תקוני טעות לפירש"י לנביאים וכתובים המתייחסים לדפוס אמשטרדם תקי"ד וזולצבאך תקצ"ג וכן באור גבולי ספר יהושע ובנין שלמה בספר מלכים ובנין העתיד וגבולי העתיד בספר יחזקאל (צא).

ספר זה מסר נפשו מוהרא"ז על הדפסתו. כפי שהוא רומז בעצמו (צב), עלה לו הדפסת הספר בדמים מרובים. זכה המחבר להשלים הדפסת ספרו בחייו

פז. צוואה סי' לו. וראה שם סי' לו שהוא מתאר ברגש איך היה מזדעזע בהיותו רואה "נערים ונערות מישראל נושאים לחם ותבשיל לאישי חיילים העומדים על המשמר בפלטין המלך" ומצוה את בניו להכניס צער בלבם אם יראו איזה לחץ של איש הישראלי מעם קדוש שנלחץ מאומה הרשעה באיזה ענין. (אגב: סי' זה בצוואה הושמט ע"י הצנזור במהדורות המאוחרות של הצוואה).

פח. שער האיתון פ"ד.

פט. לשונו בהקדמתו לצוואה.

צ. ראה נחמיה ג, ח, יב, דה"ב כג, שקלים פ"ו מ"ג, מדות פ"א מ"ד ופ"ב מ"ו.

צא. ביאור הגבולים בתוספת ציורים, נלקחו מספר "קצוי ארץ" של ר' יהושע פייבל מטרנגראד ר' זאלקוה תקל"ב. וראה הקדמת המחבר ומ"ש בענין זה בשער הנצוץ פ"ב ובהתנצלותו בסוף השער הנ"ל.

צב. ראה התנצלות המחבר בסוף שער המפקד ולפני שער הכולל. מדבריו שם נראה שמתחילה הרפיס את הספר על י"ב שערי עם באור הגבולים, בלי שער הכולל, בגלל ש"תמו וגם ספו כספי ודהבי", אלא שאח"כ: "אזרתי כגבר חלצי להתאמץ בכל התאמצות כוחי ועל ה' יהבי השלכתי להרפיס את שער הכולל". כן משמע גם ממפתח השערים שאינו מזכיר שם את שער הכולל.

בעיר נאווידוואר בשנת תקמ"ב. מאז נדפסו מהדורות רבות של הספר, אם כי בהשמטות ושבוישים רבים. מהן ידועות המהדורות הבאות: הורודנא תקנ"ה (צג), מינסק תק"ע, ווארשא תקע"ד, וילנא והורודנא תקע"ז, וילנא תקצ"א, ווארשא תרי"ד, לבוב תרל"ה, ווארשא תרל"ה, ועוד. המהדורה האחרונה יצאה לאור ע"י מכון הרי פישל בירושלים בשנת ת"ש, יחד עם הצוואה, ועוד הוצאות יצאו על ידם במשך השנים.

(ב) ה"צוואה" של מוהרא"ז לבניו, המכילה מ"ו פרקים וכוללת הוראות להנהגה בדרכי קדושה מיוחדים, נוסף על דרכי העבודה שכלל בספר היסודי. (צד) הצוואה נדפסה לראשונה מיד לאחר הסתלקותו של רבינו בשנת תקנ"ד, בהורודנא, עירו של רבינו (צה). מאז זכתה הצוואה למהדורות רבות מאד, שמהן כדאי לציין: א. הוצאה בתרגום אשכנזי-יהודי בשם העברי "חוקי חיים", ווילנא תק"ץ. ב. הוצאת נכד המחבר מוה"ר ראובן יעקב ב"ר חנוך זונדל גראדזענסקי זצ"ל, בווארשא שנת תרכ"א. במהדורה הנ"ל נדפסה בפעם הראשונה, כתוספת לצוואה, גם "צוואה קטנה" הכוללת צוואת המחבר לבניו איך שיתנהגו אחר פטירתו, צוואתו ל"חברא קדישא גמ"ח עם המתים" וכן "מסירת מודעא" מאת המחבר זיע"א (צו). ג. הוצאה מיוחדת של הצוואה נדפסה בארם צובא בשנת תרס"ה. (ראוי לציין שמהדורה זו מוכיחה על פרסומו של מוהרא"ז, שחי במזרח אירופה, גם בקרב יהדות עדות המזרח - דבר בלתי מצוי כל עיקר - וכי צוואה זו הפכה לספר עממי ומקור השראה של קדושה לעם לכל תפוצותיו). ד. מהדורת אריה ליב מיללער, ווילנא תרפ"ט, בצרוף הצוואה לחברא גחש"א ו"פתח דבר" לתולדות המחבר מאת המו"ל.

(ג) "קרני אור" (או: "ספר הבהיר"), פירוש לספר הזוהר עפ"י דרך האר"י ז"ל ותלמידיו, המכיל גם פירושים מאת מורו ורבו של מוהרא"ז, הגאון והמקובל מוהר"ר אריה ליב זצ"ל, אבד"ק קעניגסברג (צו) ויצא לאור ע"י הרב מקאמיניץ וגאטש, נכדו של מוהרא"ז, מוהר"ר משה הלוי זצ"ל, הספר נדפס לראשונה מכת"ק של המחבר בשנת תרע"ג בדפוס ראם הנודע שבווילנא. לספר נלוות הסכמות רבות של גדולי הדור, המעידים על מדת הערצתם למחבר.

פירוש זה של מוהרא"ז, צורף אח"כ לזוהר דפוס ווילנא חלק רביעי.

(מהוצאת הרי פישל)

- צג. שנה אחר פטירת המחבר.
- צד. ראה הקדמה לצוואה.
- צה. ראה צילום השער.
- צו. ראה לפני צוואת המחבר.
- צז. ראה לעיל הערה 10.